

Kimlik ve Aidiyet Ekseninde Müslüman İspanyollar: Mühtedi Dinsel Yaşamın Sıra Dışı Biçimleri

Kitap ve Yazarları: Tolga GÜRAKAR ve Esra ÇEVİKER GÜRAKAR, Heretik Yayınları: 109, Sosyoloji Dizisi: 28, 2023, 271 s. ISBN: 978-605-9436-75-5

Yazarlar Hakkında

Bu sayıda tanıtımını yapacağımız "Kimlik ve Aidiyet Ekseninde Müslüman İspanyollar: Mühtedi Dinsel Yaşamın Sıra Dışı Biçimleri" kitabının yazarları Tolga Gürakar ve Esra Çeviker Gürakar'ın lisans eğitiminden başlayıp doktora sonrası çalışmalara uzanan akademik özgeçmişleri kitabın ilk sayfalarında yer alıyor ve buradaki bilgilerin kitapla doğrudan ilgili kısımları Sunuş yazısında "sosyolojinin sosyolojisini" yapan Bahattin Akşit tarafından açıklanıyor. Akşit, Sunuş'una yazarların "sosyolojik olarak düşünme ve sosyolojik araştırma yapma habituslarının oluşumunu ve alana girmek için gerekli bilimsel sermayeyi nasıl kazandıklarını" anlatarak başlamış. Bu anlatıma göre, doktora eğitimini Maltepe Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde alan Tolga Gürakar, Bahattin Akşit'in danışmanlığında yaptığı "Aydınlık Hareketi'nin Küreselleşme ve Ulus Devlet Gerilimi Bağlamında Dönüşen İdeolojisi, Stratejisi ve Söylemleri: Süreklilikler ve Kopuşlar Açısından Bourdieu'cu Bir Analiz" başlıklı doktora tezinin yazım aşamasında misafir öğretim üyesi olarak bir sene Peru'da bulunuyor. Tolga Gürakar'la birlikte Peru'ya giden Esra Çeviker Gürakar'ın doktora ise iktisat alanında. Esra Çeviker Gürakar araştırmalarını siyasal iktisat yaklaşımı çerçevesinde gerçekleştirmekteyken Tolga Gürakar Bourdieu'cu bir yaklaşıma sahip ve bu bilimsel perspektifler arasında bir yakınlık mevcut. Gürakarların birlikte gerçekleştirdikleri Peru seyahatinin çıktısı "Fujimorismo: Peru'da Neoliberal Popülizm, Otoriterlik ve Günümüze Mirası" başlıklı bir kitap bölümü. Bu bölüm "Dünyanın Ters Köşesi Latin Amerika: Tarih, Toplum, Kültür" isimli kitapta okuyucusuyla buluşuyor. Gürakarların birlikte yürüttükleri ve incelediğimiz kitabın temelini teşkil eden araştırma için ilk adım 2016-2017 akademik yılının ilk yarısında atılıyor. Bu dönemde Gürakarlar Bourdieu'cu anlamda "Mühtedi Nesiller Alanı" keşfetmek üzere Granada'ya gidiyorlar, katılımlı gözlemler yapıyor, sahayla ilgili kişilerle gayri resmi görüşmeler gerçekleştiriyorlar. 2017-2018 akademik yılının ikinci yarısında yeniden sahaya giderek gözlemlere devam ediyorlar. "Endülüs'te İslam'ın Farklı Tahayyül ve Temsilleri: Granada'da Yaşayan Mühtediler Üzerine Bir İnceleme" başlıklı araştırmanın desteklenmesi için TÜBİTAK'a yaptıkları başvurunun destek alması üzerine Granada'nın Albayzín mahallesinde kiraladıkları eve yerleşiyorlar ve 2019-2020 akademik yılında katılımlı gözlemler ve derinlemesine görüşmeler yaparak araştırmalarını derinleştiriyorlar. Yapılandırması giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşan genel hatlarıyla aşağıda incelediğimiz kitap işte bu araştırmaya dayanıyor.

1. Gazi Üniversitesi, Öğretim Görevlisi

Sorumlu Yazar / Corresponding Author: Süveyda ÇITTİR, suveydatr@yahoo.com

Giriş

Endülüs'te Mühtedi Olmak başlığını taşıyan *Giriş* kısmında kitabın iskeletiyle karşılaşıyoruz. Yazarlar burada araştırmanın odağını, amacını, cevabı aranan sorularını, yöntemini ve kuramını araştırma sahasının tarihsel ve aktüel varoluşuyla birlikte tanımlıyorlar. Bu tanımdan izleneceği üzere araştırma milliyetçi-Katolik Franco rejimi sonrasında İslam'a ihtida eden İspanyol mühtediler ve ikinci kuşak mühtedi çocuklarını ele almaktadır. 1970'lerden başlayıp günümüze uzanan süreçte İslam'a ihtida eden mühtediler ve onların çocukları İspanya'nın Endülüs Bölgesindeki Granada şehrini kendilerine sembolik bir merkez haline getirmiş bulunmaktadırlar. Şehrin sosyal hayatı içinde önemli yer tutan bu Müslüman İspanyolların, Müslüman göçmen azınlık ve Müslüman olmayan İspanyol çoğunlukla karşılaşma ve etkileşim pratiklerine odaklanılarak İslam'ı nasıl tahayyül ve temsil ettikleri sorunsallaştırılmıştır. Yazarlar, sorunsal çerçevede aktörlerin pratiklerine odaklanılmasının "inanç alanı ile kamusal alan eksenleri arasında [aktörlerin] inşa etmeye giriştikleri sosyo-biyografik hattın kendine özgü dinamiklerinin keşfedilmesi" amacına matuf olduğunu ifade etmektedirler. Mühtedi İspanyolların pratikleri, Katolik yorumuyla Hristiyanlık ile İslam'ın asırlarca çatıştığı bir coğrafyada toplumsal bakımdan "konforlu" bir konumdan "şaibeli" bir konuma gönüllü geçişin yarattığı sorunlarla baş edebilmek ve toplumsal kabul edilebilirliği temin etmek için izlenen yolları gösterecek şekilde ele alınmıştır.

Sosyoloji disiplinine aşına okur yukarıdaki satırlarda zikredilen "sosyolojinin sosyolojisi", "habitus", "alan", "bilimsel sermaye" gibi kavramların Fransız Sosyolog Bourdieu'ya atıf olduğunu fark edecektir. Gerçekten de kitaba konu araştırmanın sahası Bourdie'cu anlamda bir alan'dır. Bourdieu'ya göre alan "konumlar arasındaki nesnel bağlantıların konfigürasyonu ya da ağıdır"¹ ve bunun kitaptaki karşılığı içinde barındırdığı sosyo-ekonomik çeşitliliğiyle Mühtedi Nesiller Alanı (MnA)'dır. İspanya'nın Endülüs Bölgesi, Granada şehri özelindeki MnA'nın Avrupa'da ihtida tecrübesi yaşayan diğer Avrupa alanlarından önemli farkı, Tarık Bin Ziyad'ın 711 yılında Cebelitarık'ı geçip ulaştığı karşı kıyının, 1492 yılındaki yıkılışına kadarki 800 yıllık süre boyunca Müslüman hâkimiyetinde bulunmuş olmasıdır. Bu Müslüman geçmişin mevcut MnA'yı nasıl

ve başka hangi dinamiklerle birlikte inşa ettiği *Giriş* kısmında ele alınmaktadır. MnA, 1960'larda başlayıp 1970'lerde ivme kazanan birinci nesil ihtidalar, bu yıllarda ihtida edenlerin çocukları ve 2000'li yıllarda Müslüman olanlardan oluşmaktadır. Birinci nesil ihtidalar "İslam'ın İber topraklarında yeniden doğuşu" olarak nitelenmekte ve bu doğuş biri Endülüs bölgeselciliği, diğeri sufi Murabitun hareketi olmak üzere iki farklı eksenden zuhur etmektedir. Endülüs bölgeselciliği, 1898 İspanya-ABD savaşı akabinde merkezi yönetme karşı tetiklenen bölgeselci hareketlerin bir parçasıdır ve Endülüs'ün tarihsel/kültürel kökenlerini sahiplenme ve onu yeniden diriltme motivasyonuna sahiptir. Diğer eksende ise 1970'lerin başında İngiltere'de İskoç asıllı Ian Dallas tarafından kurulan sufi Murabitun cemaati için Granada'nın merkez olarak seçilmesi bulunmaktadır. Bir noktada Cerrahi ve Nakşibendi tarikatları dâhil olsa da temelde alanı domine eden Murabitun cemaatidir. Süreçte Müslümanları görünür kılan bir diğer olgu 1990'lar itibariyle ülkenin özellikle Kuzey Afrika'dan aldığı göçtür ancak ihtida açısından önemli olan, ikinci nesil, yani 2000'li yıllarda vuku bulan ihtidalar. Kitapta ihtidaları mümkün kılan ya da etkileyen içsel ve dışsal, yerel ve küresel sebepler sayılmış, aralarındaki bağlantılar ilişkisel olarak kurulmuştur. Nihayetinde kısmen kolektif hafıza ürünü olarak İspanya'da İslam'a ve Müslümanlara "İslamofobik" ve "İslamofilik" yaklaşımlar söz konusu olup bu atmosfer, İspanyol mühtedi Müslümanlarda karmaşık ilişkiselliklere gebe gündelik pratikler üretmektedir.

Giriş bölümünde yer alan diğer önemli bir bahis din değiştirme olgusudur. Bu olgunun ele alınışında küreselleşme yaklaşımı, post-kolonyel yaklaşım ve feminist teorinin farkındalıklar yarattığını ifade eden yazarlar, kitabı okurken mühtediliği bir veri olarak kabul etmekle yetinemeyeceğimizi, din değiştirmenin gerek süreç gerekse güncel varoluşta sancılar barındırdığını göstereceklerini düşündürmektedirler. Nitekim Yabancı başlıklı ikinci bölümün zeminini bu olgu oluşturmaktadır. Öte yandan kitabın konusu açısından şu ana kadar Granada'yı bir merkez kabul etmişken *Giriş* kısmının bir noktasında merkez olgusu daha da özelleştirilerek özel coğrafi konumuyla Granada'nın Albayzın Mahallesi yerleşik ve geçici bulunuşlarla çeşitli grupların karşılaştıkları bir kavşak olarak sunulmaktadır. Mahallenin, tarihselliğinden başlamak üzere çeşitli hususiyetleri ortaya konmakta ve çalışma açısın-

¹P. Bourdieu ve L. Wacquant, **Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, Çev. N. Ökten, 6. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, 81.

dan asıl hususiyeti olan Katolik-seküler-Müslüman göçmen ve mühtedi ilişkilerinin (ve çekişmelerinin) temsillerini sunmakta oluşuyla önemi kayıtlanmaktadır. İlerleyen sayfalarda, Mahallenin yuvarısında inşa edilmiş Mezquita Mayor de Granda ile aşağısında inşa edilmiş Mezquita Taqwa, inşa süreçlerinden başlamak üzere MnA içerisindeki güç mücadelelerinin sembolik mekânları olarak karşımıza çıkacaktır. Giriş kısmı, sahada görüşülen kişilerin demografik özelliklerini içeren teknik bilgiler verilerek ve kitabın genel çerçevesi çizilerek nihayete erdirilirken okuyucunun zihni Tahayyül başlıklı birinci kısma hazırlanmış ve okuyucuda bir merak duygusu uyandırılmış bulunmaktadır.

Birinci Bölüm: Tahayyül

Esas itibariyle Müslüman İspanyolların muhayyilelerinde İslam'ın nasıl imgelendiğine ayrılmış bu bölümde yazarlar önce "alan"ı inşa ederek evvela okuyucunun muhayyilesinde bir alan imgelemi oluşturuyorlar. Dolayısıyla Müslüman İspanyolların İslam'ı nasıl tahayyül ettiklerine vakıf olmadan önce zihnimize bu mühtedilerin içerisinde konumlandıkları alanın unsurlarını öğrenerek biz de MnA'ya dair bir alan tahayyülü oluşturuyoruz. Bölümün asli konusu olarak MnA'daki Müslümanların İslam'ı nasıl tahayyül ettiklerine gelince burada ilk dikkat çeken şey, İslam'ın diğer dinler karşısında "benzersiz", deyim yerindeyse "üstün" konumda görülmesinde nesiller arasında bir ittifak oluşu. Görüşülenlerin ifadelerinden İslam'ın farkına dair üç hususun altı çiziliyor: (1) İslam'ın bireye maddi ve manevi dünyasıyla bir bütün olarak yaklaşması ve vazettikleriyle bütünsel bir yaşam tarzı sunması, (2) Diğer dinlerden farklı olarak İslam'daki Allah anlayışının Allah ile doğrudan ilişki kurulmasına imkân vermesi, (3) Bozulmamış, güncel ve tekemül etmiş son din olması. Bu son husus, özellikle İslam'ın bozulmamış bir din olması konuyu başka bir veçhesiyle ele almayı gerektirdiği için yazarlar mühtedilerin "gerçek" İslam'la neyi kastettiklerine ve göçmen Müslümanları gerçek İslam bakımından nereye konumlandıklarına odaklanmışlardır. Görüşmelerden ortaya çıkan, mühtedilerin bidatlerden, akıldışıktan, kültür ve geleneklerden arındırılmış "evrensel" İslam'ı gerçek İslam olarak tanımladıklarıdır. Yazarlar bu noktada, bir sorgulama sürecinden geçerek İslam'ı benimseyenler söz konusu olduğunda gerçek İslam'a dair bahsedilen vurgunun başka Batılı ihtidalarda da mevcut olduğunu dile getirdikten sonra bu söyleme bir şerh

²Geleneksel bir İspanyol yemeği

düşmekte. Zira onlara göre bu bakış nihayetinde arkaik görülen bir kültüre karşı "Avrupalılık dili" üretmekte ve Müslüman göçmenlerle aralarına taammüden koymak istedikleri mesafeyi meşrulaştıran bir söyleme dönüşerek toplum nazarındaki kendi meşruiyetlerine zemin oluşturmaktadır. Bu türden bir mesafelenme kendi kimliklerini alışımlı Müslüman kimliğin ötesinde kurmalarına imkan vererek MnA'yı konsolide ettiği için de ayrıca işlevseldir. Öte yandan, İslam'ın diğer dinlere üstünlüğünde ortaklaşan mühtedi nesiller arasında tahayyülün inşa süreçleri bakımından farklılaşmalar söz konusudur. İlk nesil mühtedilerin kriz, sorgulama ve çatışmadan mürekkep ihtida sürecini, baskıcı Franco rejiminin elinde araçsallaşan Katolikliğin kodeksindeki çelişkilerin yarattığı huzursuzluktan kaynağını alan bir sorgulama ameliyesi karakterize etmektedir. Bu kuşağın çocukları açısından tahayyül, azınlığa mensup bireyler olarak başından beri maruz kaldıkları ikilemler dünyasında inşa olmuştur. İkinci nesil ihtida ise tarihlendiği 2000'li yılların küresel konjoktüründen ve küreselleşmenin ürettiği kimlik krizlerinden bağımsız değildir. Hangi süreçlerden geçerek ihtida etmiş olursa olsun bir mühtedinin yeni konumu kendisine varılan durağan bir konum değildir; kitabın Yabancı başlıklı bölümündeki tecrübe anlatılarından mücadelenin bu kez başka şekilde ve çoklu cephelerde devam ettiği anlaşılmaktadır.

İkinci Bölüm: Yabancı

"Size bir şey söyleyeyim mi? Bana sorduğunuz bu soru bir İspanyol'a sorulacak soru değil. Göçmenlere sorulacak soru bu. Ben İspanyol'um. Endülüslüyüm. Sekiz İspanyol soyadım var benim. Evet ailem beni hain olarak nitelese de bu benim İspanyol olduğum gerçeğini değiştirmez. Müslüman oldum diye puchero² yemeyi bırakmadım." (s.147)

Bir saha araştırmasına dayanması sebebiyle yazarların zengin saha verileri aktardıkları ve görüşülenlerin beyanlarına üç ana bölümde de genişçe yer verdikleri dikkate alındığında alıntılanacak bol miktarda malzeme bulunmakla birlikte yukarıdaki alıntı Yabancı başlıklı bölümün veciz bir özeti niteliğinde. Üstelik, yazarların "Hatice" ismiyle tanıdıkları görüşülenin ihtida öncesindeki isminin Isabel, Isabel'in ise İber yarımadasını yeniden fethederek "Katolik haçını tekrar yerine koyan" (s. 105) Krali-

çe'nin ismi olduğu düşünülürken alıntının bölümde işlenen konuyu temsil etme gücü artıyor. Saha verileri dışında bölümün bir diğer zenginliği kullanılan kavramlar. Özellikle yabancılaşmanın bir türü olarak bakılan din değiştirme olgusu zengin bir kavramsal araç setiyle işleniyor. Bu bağlamda, din değiştirenin sadece bireysel düzlemde inanç eksenli bir sapma ile malul olmadığı, aynı zamanda toplumsal düzlemde inşa edilen "biz"den kopmuş; koptuğu "biz"ın Schütz'ün ifadesiyle "ev" olduğu; ev'den uzaklaşmanın yakınlaştığı toplumsal tarihin ve kültürel örüntüsüne "yabancı"lığı ve nihayetinde ne uzaklaştığının tamamen dışında ne yaklaştığının tamamen içinde bulunuyor olması münasebetiyle Park'ın "marjinal insan" kavramında hayatiyet kazanan kültürel melezliğe yazgılı olduğu ifade ediliyor. Öte yandan dönülen dinin İslam olması Granada özelinde ve kentin dindar/kültürel Katolikleri nezdinde ihtidanın tarihsel "düşman" safına geçişi imliyor oluşu, mühtedi İspanyol'un uzaklaştığı toplumsaldaki algısını Coser'in "hain" ve "sapkın" tipolojileriyle ele alan yazarların kavramsal tercihlerindeki isabeti ortaya koyuyor. Kaldı ki hain ve sapkın yakıştırması dindarlaşmayı modernist gerekçelerle eleştiren seküler kesimler nezdinde de karşılık bulmaktadır. Böylesi problemlerli bir zemin üzerinde Müslüman İspanyol'un gündelik hayatının nasıl aktığına bakıldığında, her ne kadar mühtediler Müslüman ve İspanyol olmanın birbirini dışlamadığını beyan etmiş olsalar da gündelik pratiklerde zorluklarla karşılaşılıyorlar. Görüşülenlerin beyanlarından anlaşıldığına göre Granada'nın Katolikliği baskın toplumsal yapısı, İslam muarızı sembollerin ve sembolik etkinliklerin yaygın görünümü, sosyalleşme kültüründe önemli yer işgal eden domuz eti ve şarap tüketimi gibi hususlar mühtedilerin azınlık kaldıkları toplumla bütünleşmesine engel oluşturuyor. Bu noktada toplumla bütünleşme konusuna MnA'nın birinci ve ikinci nesil mühtedileri arasındaki yaklaşım farkına gerekçeleriyle birlikte dikkat çekiliyor. Birinci nesil mühtediler sekter bir tavırla kendilerini toplumdan yalıtmayı tercih etmişken, birinci neslin çocukları ile ikinci nesil mühtediler bilakis İspanyol kimliklerine sahip çıkmışlardır. Hatta bu sahip çıkış kendilerini Müslüman göçmenlerden ayırtmanın bir yolu haline gelmiştir. Sonuç itibarıyla mühtediler Müslüman göçmenlerin algısında hala "yabancı" ve kentin Müslüman olmayan çoğunluğunun algısında "ev'deki el" olmak gibi zorlu bir pozisyonda konumlanmış bulunmaktadırlar. Sonraki bölümün konusu olan temsiliyet meselesi ise bu zorlu po-

zisyonu tahkim eden zorlu bir "görev" olarak belirlemektedir.

Üçüncü Bölüm: Temsil

Temsil başlıklı üçüncü bölüme İslam ve Müslümanlar söz konusu olduğunda İspanya'nın diğer Avrupa ülkelerinde olmayan özgün bağlamı hatırlatılarak başlanmaktadır. Yazarlara göre son dönemdeki milliyetçi popülist sağ söylem tarafından sarsılmakla birlikte İslam'ın tarihsel varlığının daha ziyade pozitif çağrışımlara sahip bulunması ve Franco sonrası dönemdeki uzlaşma siyaseti İspanya'daki İslam karşıtı siyasal kampanyaların Avrupa'daki diğer ülkelerde olduğu kadar sertleşmemesini sağlamıştır. Ancak nihayetinde milliyetçi popülist sağ söyleme yakın ve iki kaynaktan beslenen bir zemin İspanya'da başından beri mevcut olagelmıştır: seküler kesimlerce Avrupalı olmak ile Müslüman olmak arasında medeniyet farkına işaret eden söylem ve dindar/muhafazakâr kesimlerce Müslüman göçmenleri işgalciler olarak gören söylem. Kalkış noktaları farklı da olsa bu iki söylem Müslüman karşıtlığında birleşerek Müslüman göçmenleri ve mühtedi İspanyol Müslümanları "ırksallaştırmaktadırlar". Üstelik bu ırksallaştırma sınıf ve cinsiyet farklılıkları üzerinden kendi içinde ayrıca derece farkları üretmektedir. Örneğin, ekonomik ve kültürel sermayesi düşük Müslüman göçmen bu sermayeleri yüksek bir mühtediye nazaran dezavantajlı konumdayken, Müslüman görünüm konusunda kadınların erkekler kadar görünmez olamadığı bir vasatta kadın Müslümanın konumu daha dezavantajlıdır. Bahsettiğimiz kadın Müslüman mühtedi İspanyol ise, toplumsal damgadan kaçınmak için dikkat çekmemek ama kendisini göçmenden ayırtmak gibi birbirini destekleyen iki amacı bir potada eritecek "stratejiler" [Michel de Certeau'yü izleyerek buna "taktik" demek de pekâlâ mümkündür.] geliştirmek durumunda kalmaktadır. Mühtedi İspanyollar bir yandan milliyetçi popüler sağ söylem ve bu söylemi ırksallaştırma ameliyesiyle destekleyen İslam karşıtları nezdindeki olumsuz İslam imajıyla bir yandan da Müslüman göçmenlerin temsil biçiminden rahatsızlık duyduğu İslam imajıyla mücadele etmek gibi zor bir görevle karşı karşıyadırlar. Dolayısıyla, temsil bir şeyi belirgin özellikleriyle yansıtmaya ise Granada'nın Müslüman İspanyolları açısından İslam'ın nasıl temsil edileceğinin stratejik önemde olduğunu söyleyen yazarlar mühtedilerin İslam'ı bireysel ve örgütlü düzeyde temsil biçimlerini aramışlardır. Bölümde temsil konusu tebliğ ekseninde, tebliğ

ise mühtedi Müslümanların Müslüman kuşaklar yetiştirme ve İslam'ı yayma pratikleri olmak üzere iki aksta ele alınmaktadır. Anlatılardan izlendiği kadarıyla Müslüman kuşaklar yetiştirme konusunda birinci ve ikinci neslin pratikleri tam bir karşıtlık ve fakat nesillerin genel eğilimleriyle tutarlılık içindedir. İlk nesil kendilerini toplumdaki yalıtılmaya matuf tutumlarını, ikinci nesil topluma entegrasyon eğilimlerini çocuklarını yetiştirme süreçlerinde de korumuşlardır. Örneğin çocukların eğitimi konusunda ilk nesil medreseyi tercih ederken ikinci nesil devlet okulları kilise ya da dini vakıfların okulları ve hatta seküler okulları tercih etmişlerdir. İslam'ı yayma konusunda da MnA içerisinde farklı eğilimler söz konusudur. Yukarıda zikredilen olumsuz İslam imajını düzeltmek için alanı domine eden Mura-bitun cemaatinin diğer cemaatlere nispetle daha sistematik olan etkinlikleri kolektif faaliyetler kapsamında kimi mühtediler İslam'ı tebliğ noktasında bireysel çerçevede örnek Müslüman imajı sunmayı tercih etmişlerdir.

Yazarlar, temsil pratikleri açısından göçmenler ile mühtediler arasında ve mühtedi nesillerin kendi aralarındaki farkları Bourdieu'nun tanımladığı sermaye türlerine sahiplik, dolayısıyla sınıfsal açıdan ele almanın yanı sıra mühtedi kadın temsillerine de bir alt başlık ayırmışlardır. Gerçekten de "kadın" konusu dinlerin teori ve pratiğinde daima önemli bir yer işgal ettiğinden ve İslam özelinde bu konu güncel kalmaya devam ettiğinden biyolojik ve toplumsal cinsiyet bağlamında Müslüman mühtedi kadın temsillerine odaklanılması MnA'daki gündelik pratiklere dair bütüncül bir kavrayışa imkânı vermiştir. Yukarıda da dikkat çekildiği gibi Müslüman mühtedi kadınlar İslam'ı temsil konusunda alanın erkeklerine nispetle daha incelikli stratejiler geliştirmek durumunda kalmaktadırlar. İslam'ın "örtünme"ye ilişkin buyruklarının nasıl yorumlanıp nasıl uygulandığının keşfedildiği bu kısımda stratejinin neden incelikli olması gerektiğini görüşülenlerin anlatılarından çıkarıyoruz. Örtünme sadece örtünme değil; hem dini bir emiri yerine getirmek hem toplumda dikkat çekmeyerek hayatı kolaylaştırmak hem de bunu göçmen Müslüman kadınlarla ayrışmada bir araç olarak kullanmak gibi farklı amaçlara ağ atan bir konu. Mühtedi kadınlar arasında İslam'ın başörtüsü talebini kesin bir emir olarak yorumlamadan baş örtmenin artık gerekip gerekmediğini sorgulamaya varan bir yelpazedeki yorum farkları giyinme biçimlerini de farklılaştırmış. Başlangıçta tercih ettiği örtünme

tarzını koruyan ya da tedrici olarak süreç sonunda bir örtünme biçiminde karar kılan mühtedi kadınlar geleneksel biçimde örtünme, giyim ve örtünme biçimlerini modernize etme, başlarını örtmeme gibi farklı pratiklerle MnA'da yer alıyorlar. Kitapta mühtedi kadınların toplumsal cinsiyet bağlamındaki görüşlerinin ana temaları ise hak ve özgürlükler, toplumsal var oluş, çalışma hayatı, çok eşlilik, cinsellik gibi "netameli" konular. Bu kısımdaki anlatılar da zengin deneyim aktarımıyla örülmüş ancak yazarların saha deneyimlerini içeren bir pasaj kendilerinin de belirttiği gibi kadın konusunun kültürel yönüne dair işaretler taşıyor:

"Öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki Müslüman İspanyol kadını, İslam'a muhafazakâr ya da özgürlükçü, hangi pencereden bakıyor olursa olsun, görmeye alışık olunan tarzda bir geleneksel Müslüman kadın profili sergilememektedir. Öyle ki bir zikirde kadınlar ile erkeklerin aynı odayı paylaşmaları ve bir arada toplu namaz kılmaları, sonrasında zikri yöneten genç imamın kadınlara çay servisi yapması, bir tarikatin İspanya'daki başının kızı olan bir görüşülenimizin o ana dek hiç tanımadığı ve aralarında bir erkeğin olduğu ortamda kendisiyle yaptığımız görüşmeyi hiç bölmeden göğsünü açarak bebeğini emzirmeye başlaması genel geçer bir görüntü değildir. Tüm bu anlatılanlar konunun büyük bir yönüyle kültürel olduğunu göstermektedir." (s. 236-237)

Sonuç ve Değerlendirme

Kitabın sonuna geldiğimizde Endülüs, Emeviler eliyle sürdürülmüş yaklaşık 800 yıllık Müslüman hükümlerliği sebebiyle tarihsel ve El Hamra Sarayında sembolünü bulan turistik bir coğrafya olmasının yanında özgün koşulları kayıtlanmış, gündelik hayatından kesitlerine şahit kıldığımız, yaşayan, çok kültürlü bir kimlik mekân olarak zihnimizde yeni bir anlama kavuşuyor. Bu mekânın Mühtedi Müslüman İspanyol sakinlerinin Granada özelinde, MnA'da birbiriyle, aynı dini paylaştıkları Müslüman göçmelerle ve aynı kültürü paylaştıkları İspanyollarla gündelik ilişkilerini hangi ortak ya da farklı yöntemlerle şekillendirdiklerini, "melez" konumun yarattığı sorunlarla nasıl baş ettiklerini, kısacası hem Müslüman olmak hem İspanyol kalmak için nasıl yaratıcı stratejiler geliştirdiklerini öğreniyoruz. Yazarlar da kitabın *Sıra Dışı Makbülün Peşinde* başlıklı *Sonuç* kısmında araştırma nesnesine ve bulgulara ilişkin son değerlendirme ya-

parak üç ana bölümde ortaya konulara yeniden dikkat çekiyorlar. Türk okuru açısından ise dikkatin odağı kitabı okunma saikine bağlı olarak değişebilecekse de ister asli ilgisi sosyoloji olduğu, isterse genel ilgi ve merakına hitap ettiği için okumuş olsun "Kimlik ve Aidiyet Ekseninde Müslüman İspanyollar" aşına olunmayan, Türkiye'deki gündelik pratiklerde deneyimlenmeyen bir alandan haber vermekte oluşuyla zihinsel ve bilişsel dünyalara katkı sunan bir eser. Benzer şekilde, meslekten bir sosyolog ve sosyoloji okuru, teori ile pratiğin bu uyumlu dansından akademik bir keyif alacak; genel okur, Endülüs adıyla maruf kimlik mekândaki güncel gündelik pratiklerden haberdar olacaktır. Araştırmadaki bir görüşülenin kurduğu "*Türklerin*

İslam'ı algılayış ve Müslümanlığı yaşayış biçimlerinde gelenek bilgiyi yemiş." cümlesindeki telmihler ise perspektifinin seküler ya da dini olması fark etmeksizin Türk araştırmacısına ve okuruna yeni araştırma ve okuma kapıları açabilecektir. Öte yandan özellikle bilimsel çalışma yapmak isteyen öğrencilere bu kitabın teknik açıdan yol gösterici olabileceği not edilmelidir. Zira, yöntem kitaplarında araştırmacılara salık verilenleri saha pratiğine aktarmakla ilgili sorunu olanlar, bir konunun nasıl sorunsallaştırılacağı, problem inşasının nasıl gerçekleştirileceği, kavramsal teçhizatın sahada nasıl kullanılacağı gibi yöntemsel hususlarda bir kılavuz edinmiş olacaklardır.